

Medeniyetimizde “iyi hekimlik” değerleri

Prof. Dr. Recep Öztürk

1962 yılında İkizdere'de (Rize) doğdu. Tulumpınar Köyü Mehmet Akif İlkokulu, İkizdere Ortaokulu, Rize Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun oldu (1984). Enfeksiyon hastalıkları ve klinik mikrobiyoloji uzmanlığını tamamladığı Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde 1994'te doçent, 2000'de profesör oldu. Uzun yıllar Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olarak görev yaptığı Cerrahpaşa'dan geçtiğimiz aylarda emekli oldu. 2009-2013'de YÖK Üyesi, 2011-2015'de Tıpta Uzmanlık Kurulu Üyesi, 2005-2016'da Adli Tıp Kurumu 3. Kurul Üyesi olarak görev yapan Öztürk, Sağlık Bakanlığı Hastane Enfeksiyonları Bilimsel Danışma Kurulu üyesidir. Öncelikli uğraş alanları hastane enfeksiyonları, HIV enfeksiyonu, enfeksiyöz ishaller, enfeksiyon hastalıkları laboratuvar tanısı, yükseköğretimde ve sağlıkta kalitedir.

Hekimlik, insanlığın en eski mesleklerinden/sanatlarından biridir. Hekimlikte geçmiş dönemlerden gelen tecrübe yeni bilgiler ışığında sürekli geliştirilmiştir. Farklı medeniyetlerin hekimliğe önemli katkıları olmuştur. İslam Medeniyetinde de hekimliğe her dönemde büyük önem verilmiş; hekimler, dünya tecrübelerini kendi bilgi ve tecrübeleriyle uygun şekilde harmanlamasını başarmıştır.

İlerleyen teknoloji ve tıpta aşırı uzmanlaşma sonucu gelişen güncel sorunlar, iyi hekimlik uygulamalarına ihtiyacı her geçen gün artırmaktadır. Günümüzde hekimin, sadece sağlık hizmet sunucusu değil; aynı zamanda karar verici, sağlık savunucusu, iletişimci, toplum lideri, sağlık danışmanı, ekip üyesi ve yönetici olması beklenmektedir. Bütün bu ilişkiler, hekim-hasta, hekim-sağlık çalışanı, hekim-toplum ilişkilerinde belli değerlerin, ilkelerin varlığını gerektirmektedir. Bu yazıda günümüzde hasta-hekim ilişkilerinde önemli sorunlara çözüm olacak İslam Medeniyetindeki hekimlik değerlerini ele alacağız.

İslam dininde, içtimai bir ihtiyaç olan tıp ilmini/sanatını öğrenmek “farzı kifaye”dir. Tıp ilmiyle bir kısım kişiler meşgul değilse, toplumun bütün fertleri üzerine görev terettüp eder ve “farz-ı ayın” olur. İslam'daki beş temel insan hakkı (canın korunması, dinin korunması, aklın korunması, neslin korunması, malın korunması) ancak sağ-

lıklı bir zihin ve beden teminiyle sağlanır ve korunur. İslam Medeniyetinde, “Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır...” (Maide, 5/32) ayetinin hekimlik uygulamalarını da kapsadığı düşüncesi tıp ilmine büyük ilgi ve hürmet oluşturmuştur. Peygamberimizin “Yüce Allah, indirdiği her hangi bir derdin şifasını da indirmiştir. Her bir derdin devası (ilacı) vardır. İlacı bulunup tedavisi yapılırsa, Allah'ın izni ile hasta iyileşir” (Tirmizi Tıb 2, Ebu Davud Tıb 1, İbn i Mace Tıb 1), “Tedavi olunuz, zira Cenab-ı Allah hiçbir hastalık yaratmamıştır ki devası ile yaratılmış olmasın; sadece biri, yaşlılık müstesna” (Tirmizi Tıb 21, İbn i Mace Tıb 1), “Haris bin Kelde'yi çağırın, O iyi bir hekimdir, sizi tedavi etsin” (Ebu Davud, Tıb 12) örneklerinde olduğu gibi, tıp ilminin önemi ve faziletine ve sağlıkla ilgili değişik konulara işaret etmiş olması tıp ilmine olan ilgi ve saygıyı artırmıştır. Bu temeller çerçevesinde tıp ilmi, İslam toplumunda her kesim tarafından önemsenmiş, saygın bir meslektir. İmam Şafi'ye atfedilen “*ilimler ikidir; dinler ilmi, bedenler ilmi*” sözü de İslam Medeniyetinde tıp ilmine verilen büyük öneme diğer bir örnektir. İslam Medeniyetinde hekimin sadece hasta takip ve tedavi eden biri değil; erdem sahibi, “hikmete” ulaşma gayretinde olan, sağlam bir meslek felsefesine sahip, mütefekkir bir kişi olması arzu edilmektedir.

1400 yılı aşkın bir süreye dayanan İslam Medeniyetinde yetişmiş hekimler, kurulan sağlık kuruluşları (sağlık vakıfları, şifahaneler, hastaneler vd.) sağlığa

verilen önemin canlı örnekleridir. İslam Medeniyeti, hekimlik ortak mirasından da yararlanarak (hikmeti bulduğunuz yerden alın emri gereği) kendine özgü değerleri zamanla geliştirmiştir. İslam Medeniyetinin imparatorluk düzeyinde son temsilcisi olan ve medeniyet tecrübi birikimini en güzel yansıtan Osmanlı Devleti döneminde hekimlik değerlerini özetle ele alarak İslam Medeniyetinde hekimlik değerleri hakkında bir kanaat oluşturmaya çalışacağız.

Osmanlı dönemi tıbbında “yüksek değerli erdemler” iyi hekimliğin ölçüsü olmuştur. Bu dönemde bir hekimden öncelikle beklenen erdemler (kişiyi iyi bir insan yapan ve yaptığı işi de iyi yapmasını sağlayan özellikler); İslam dininin temel ahlaki değerleri yanında, özellikle **tevazu** (alçak gönüllülük), **kanaatkârlık**, **vefa** ve **iyimserlik** (ümitvar olmak) genel etik standartlarıdır. Bahse konu erdemler temel ahlaki değerlere dayandırılmış ve yönlendirilmiştir. Halkın, hekimlerin erdemine inanması onlara güven duymasına vesile olmuştur. İlgili değerler konusunda, uygulama/eylem için değişik değişik tavsiyeleri/ilkelere içeren yazılı düzenlemeler ve eserler mevcuttur. Belirtilen dört temel değeri aşağıda kısaca ele alacağız.

Tevazu: Gerekli bilgi ve beceriye sahip olan hekimin, şifa için vesile/vasita (halife) olduğu, gerçek şifa ihsan edenin (veren) Allah olduğunu bilip tevazu sahibi olması, gurura kapılmaması istenmiştir. Bu anlayış Osmanlı hekimini otoriter anlayışlardan

Resim: Hatice Tokaç

uzak tutmuştur. Sağlığın ve hastalığın Yaratıcının kanunları çerçevesinde oluştuğu ve her hastalığın şifasının bulunduğu bilinci; hekimin azmini ve mütevazılığını pekiştirmiştir. Bu anlayış kapsamında hekimin otoriter davranışta bulunması yasaklanmıştır. Hekim, Allah'ın "halifesi" olmakla övülmüş ama gurura kapılmaması istenmiştir. Bu durum, İslam'daki "orta yol"da olmanın, "denge"nin sağlanmasının tıptaki güzel bir örneğidir. Bu ilkeleri, tavsiyeleri içeren yazı ve eserlerde hekimin övünmemesi nasihatinde bulunulmuştur. 16. yüzyılın hekimlerinden biri olan Nidâî'nin, meslektaşlarını aşağıdaki beyitle uyardığı belirtilmektedir.

"Allah'ın size verdiği nimetleri/mükâfatları düşünün,
Yetersizliğinizi daima hatırlayın,
Bir hastayı iyileştirdiğini söyleme
Bu varsayımın/kabulün gerçek bir yalan
Hem acı/hastalık, hem çare Yaratan'dandır,
"O" yaratıcı iradesiyle dilediğini yapar"

16. yüzyılın bir başka hekimi Emir Çelebi'ye göre "kendini alçakgönüllü kabul eden hekim, tedavinin etkilerini kendi bilgi ve becerisiyle ilişkilendirmemeli, sanatından gurur duymamalı ve kendine güvenememelidir. Ne olursa olsun Allah'ın her zaman yardımcı olacağına inanmalı; hekim, hastanın yanında vakur davranmalı, hastayı teselli edip rahatlatmaya çalışmalıdır" demiştir. Emir Çelebi, bir

hekimin aynı zamanda ağırbaşlı ve temkinli olması gerektiğini ifade etmiştir.

Tevazunun meslektaşlara karşı da gösterilmesi tavsiye edilmiştir (değişik ilişkiler, bilgisini, görgüsünü artırmak, konsültasyon yapmak vd.)

Hekimlerin tecrübeli ve bilgili diğer hekimlerden bilgi alması, başka bölgelerdeki ilaç ve diğer tıbbi imkânları görüp öğrenmesi, araştırması için seyahat etmesi önerilmiştir. Hekimin kendi bilgi ve yeteneğiyle gurur duymaması, öğrenilecek tek kelimeyi bile kaçırmaması, yetkin, erdemli hekimlerle görüşmeler yapması istenmiştir.

Kanaatkârlık (kanaat sahibi olmak): Osmanlı'da tıbbi tedavide adalet ve eşitlik hakkı önemli bir etik norm olup hekimlerin adaletle uygulama yapan "kanaat sahibi olması" teşvik edilmiştir. "Hırslı bir hekimin para ve mal kazanmak için istekli olması, onu adalet ve dürüstlüğü gözetmekten alıkoymaz. Sonunda sadece hastalar zarar görmez, aynı zamanda hekim ve tıbbi güven kaybedilir" varsayımı Osmanlıca tıbbi el yazmalarında kayıtlıdır.

Kanaatkârlıkla birlikte, şefkatli olunması önerilen bir diğer erdemdi. Hekimin şefkatli olduğunun kabulü hastaların güven hissini doğuruyordu. Nitekim 15. yüzyıl cerrahlarından Şerefeddin Sabuncuoğlu, para kazanma amacıyla zor ameliyatlara yapılmamasını önermiştir. "İyileşme ümidi olmayan bir hastayı ameliyat et-

Medeniyetimiz mensubu yetkin ve erdemli bir hekim; teknolojik araçları ustalıkla kullanan, aynı zamanda mütevazı, kanaatkâr, sadık/ vefakâr ve umut dolu olan bir kişi olarak yetiştirilmelidir. Hekimlik alanında yüzlerce yıllık insanlık tecrübesiyle mecedilmiş zengin tarihi mirasımızı çok iyi öğrenip değerlendirerek, dünyadaki görüş ve gelişmelerden de elden geldiğince yararlanıp medeniyetimizin kendine özgü hekimlik değerlerini uygulayarak anlatmalı, değerlerin kayıp edildiği çağımızda "hekimliğin bizcesi" ile iyi hekimliğin ihyası için gayret göstermeliyiz.

Hekimlik alanında yüzlerce yıllık insanlık tecrübesiyle meczedilmiş zengin tarihi mirasımızı çok iyi öğrenip değerlendirerek, dünyadaki görüş ve gelişmelerden de elden geldiğince yararlanıp medeniyetimizin kendine özgü hekimlik değerlerini uygulayarak anlatmalı, "hekimliğin bizcesi" ile değerlerin kayıp edildiği çağımızda iyi hekimliğin ihyası için gayret göstermeliyiz.

meye çalışmayın, erdemli olmaya gayret ederken, para düşkünü kaba biri olarak algılanmamaya dikkat edin. Böylece, merhametiniz, saygınlığınız/itibarınız ve hevesinizi aşacaktır"

Hekim Nidai de bir şiirinde;

"Para düşkünü olmayın, hakkınız olana razı olun;

Bu geçici varlıktan hoşlanmayın, Nasibine rıza göstermeye dikkat et. Doğru davran, üzülmeceksin" demiştir.

Abbas Vesim, "hastayı ve yoksulu tedavi etme amacı dışında para, mal/mülk kazanma hırsı, hekimin saygınlığını ve hastanın güvenini azaltır" demiştir.

Vefa: Çok kıymetli bir erdem kabul edilmiştir. Tıpta vefa noktasında, bir hastanın tedavisine başlamış bir hekimin mümkün olduğu kadar tedavisine devam etmesi istenmiştir. Bir hekimin, hastanın kendisini rahatsız eden uygunsuz davranışına rağmen tedavisine devam etmesi beklenmiştir. Hekimin tedaviyi hastanın rızası ile yapması, bir hastayı zamansız olarak terk etmemesi ahlaki bir kural olarak kabul edilmiştir. Bu kurallar, hekimler için bir sorumluluk olarak belirlenmişti.

Abbas Vesim'in, vefa kurallarını şu şekilde açıkladığı belirtilmiştir: "*Hekim hastasının kusurlarını açığa çıkarmamalıdır. Hasta kaba/terbiyesizce davranırsa bile hekim aynısını yapmamalıdır. Hekim, hastanın kaba davranışlarını görmezden gelmeli, tıp kuralları ve becerileri içinde davranmalı,*

yani tedavisini durdurmamalı, hastayı rencide etmemeli, tedavisine devam etmeye gayret etmelidir"

"*İş bilir bir hekimin sabrı, tedavinin bir yoludur. Hastanın görevi her zaman acıya/üzüntüye neden olmaktır."*

Bunlara karşılık hastadan beklenen de hekimin önerilerine uymaktır. Hastanın hekim önerilerine uymaması, kendine ve hekime zarar verebilir. 16. yüzyıl hekimlerinden olan Siyahi, "*Hekimin işine karışarak günah işlemeyin*" uyarısı yapmıştır.

Abbas Vesim, hekim önerilerine uymayan hastaların sorumluluğunun üstlenilmemesini önermiştir. Böylesi durumda vefa kuralı ihmal edilebilir bulunmuştur. Buradaki temel amaç, hastanın zarar görmesi ve hekimin güven kaybını önlemektir. Güven kaybı durumunda hekim değişiminin sağlanması önerilmiştir.

İyimser (ümitvar) olmak: Hekimlerin, hastalarını dürüst, samimi şekilde tedavi etmesi tavsiye edilmiştir. Hekimlerin, tedavi hakkında bir iyileşme veya ölüm tehlikesinden açıkça bahsetmesi önerilmemiştir. Buradaki temel esas, "hastanın kaderi" bilinmediği için hastaya yapılabilecekleri son ana kadar uygulama prensibidir. Bu dönem hekimleri; gerek iyileşme, gerekse kötüleşme ve ölüm açısından hastalara kesin bir dille konuşmanın uygun olmadığına fikir birliği etmiştir. Hastanın tedaviye devamı için ümidi ve yaşama iradesinin canlı tutulmasının sürekli korunması tavsiye edilmiştir. Elden gelen her tıbbi imkan sağlandıktan sonra, Yaratanın merhameti ve takdirine sonucu bırakmak anlayışı hâkim olmuştur. 15. yüzyıl hekimlerinden İbni Şeref, ölüm riski olan hastanın yakınlarına ihtiyatlı bilgi vermenin (mutlak ölecek şeklinde değil; riskten bahsetmek) uygun olduğunu belirtmiştir. Hastaları korku ve kaygıdan uzak tutmak, hekime güvenin kaybolmasını engellemek burada da temel amaçtır. Hastaların üzüntü ve sızıntıdan uzak olmasının temini istenmiştir. Bu bağlamda, hastaları motive ederek, ümitlerini artırarak, hediyeler vererek, dost ve ahbablarının ziyaretlerini sağlayarak morallerini artırmak önerilmiştir. Yukarıda meali verilen "hastalık, şifa, tedavi olma" konusundaki hadisler de iyi hekimin ümitvar olma özelliğinin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devletinde hekimler kendilerini Hipokrat, Galenik ve İslam tıbbı uygulayan kâinatın bir asistanı ve iyileştirmeye vesile gücü olarak görmüştür. İslam Medeniyetinin değişik dönemlerinde olduğu gibi Osmanlı dönemi sağlık kuruluşlarında çalışan hekimlerin yukarıdaki erdemlere (tevazu, şefkat vd) sahip olması istenmiştir. Yukarıda açıklanan dört ilke ile birlikte İslam Medeniyetinde bir hekimin sahip

olması arzu edilen diğer vasıflar şunlardır:

- Mütevazı (alçakgönüllü)
- Yardımsever
- Kanaatkâr
- Keyfi davranmayan
- Vefakâr
- Hastalara saygı duyan
- İyimser (ümitvar)
- Hasta/hasta yakınları vd kişilerle iletişimi iyi olan
- Şefkatli (merhametli)
- Hastalara zaman ayıran
- Dürüst (emin, güvenilir)
- Hastalara yakın ilgi gösteren (sempatik)
- Ahlaklı
- Sabırlı (hasta/hasta yakını soruları, istekleri, davranışları karşısında karşısında)
- Hatalarını kabul eden
- Güler yüzlü
- Maddiyatçı (materyalist) olmayan
- Mağrur (kendini beğenmiş, kibirli) olmayan
- Hastalara ayrıntılı açıklama yapan (iyice anlatan)
- Randevularına özen gösteren

Asrımızda tıpta teknoloji ağırlıklı gelişmeler, çok sayıda uzmanlık alanı ve iyi hekimlik değerleri açısından bazı ilerlemeler olmakla birlikte değişik sorunlar yaşanmaktadır. Merhum Muammer Bilge'nin ifade ettiği gibi "*Biz bir bakıma karaciğer hücrelerini çok iyi öğrendik ama karaciğeri unuttuk; karaciğeri çok iyi öğrendik ama insanı unuttuk; insanı çok iyi öğrendik ama insanlığı unuttuk*" sözünün işaret ettiği tehlikelerden; erdemli, bütüncül bakışa sahip hekimlerin yetiştirilmesiyle kaçınılabılır. Tıp eğitiminde "hekim-hasta ilişkilerindeki rollerine saygı duyan, kişisel kazançtan çok diğerlerine hizmet düşüncesine ve yorucu uygulamalar karşısında hekim zamanla mekanikleşip insani özelliklerinden çok şey yitiren, topluma yabancılaşan bir durumla karşı karşıya kalma riski yaşar. Bahse konu erdemler, elbette etkili bir eğitimle kazandırılacaktır. Günümüzde zengin tarihi tecrübemizden yararlanarak etik ve tıpta insani bilimler eğitiminin müfredatlara girmesini; bilgi, tutum ve davranış sağlayacak şekilde mezuniyet öncesi ve sonrası tıp eğitimi program uygulamalarında yeterince yer almasını sağlamalıyız. İyi hekimlik uygulamaları, iletişim becerileri, mesleki beceriler, kanıt dayalı uygulamalar, etik ve profesyonel

değerler, tıpta insan bilimlerinin yeterince ele alınmasıyla sağlanabilir.

Medeniyetimiz mensubu yetkin ve erdemli bir hekim; teknolojik araçları ustalıkla kullanan, aynı zamanda mütevazı, kanaatkâr, sadık/vefakâr ve umut dolu olan bir kişi olarak yetiştirilmelidir. Sağlık uygulayıcılarına ve bizzat tıba olan güven, bu erdemler ihya edilip uygulanmadan layıkıyla kurulamaz ve korunamaz. Hekimlik alanında yüzlerce yıllık insanlık tecrübesiyle meczedilmiş zengin tarihi mirasımızı çok iyi öğrenip değerlendirecek, dünyadaki görüş ve gelişmelerden de elden geldiğince yararlanıp medeniyetimizin kendine özgü hekimlik değerlerini uygulayarak anlatmalı, değerlerin kayıp edildiği çağımızda “hekimliğin bizcesi” ile iyi hekimliğin ihyası için gayret göstermeliyiz. Elbette medeniyetimizde temel ahlaki ilkelere herkesin uyması arzu edilmektedir. Bu kapsamda hastaların ve hasta yakınlarının da ahlak, edep, nezaket ölçüleri içinde kendilerine hizmet için var olan hekimlere ve diğer sağlık çalışanlarına gerekli saygı ve nezaketi göstermesi için gereğidir.

Sonuç olarak iyi hekim; alanında yetkin, kendini güncelleyen, insana sevgi ve saygıyla dolu, yüksek ahlaki meziyetlere sahip, hekimlik ortak mirası değerleriyle birlikte medeniyetinin olmazsa olmaz değerlerini bilip uygulayan, tevazu sahibi, kanaatkâr, vefakar, sabırlı, hastaları arasında hiçbir nedenle ayırım ve haksızlık yapmayan, dürüst, empati yapabilen, iyi iletişim kuran, ön yargısız, nezaket ve görgü kurallarına özenle uyan kişidir.

Kaynaklar

Al Sayyad İAA. *Islamic Approach to Medicine* <http://www.islamicmedicine.org/SayadBook2.htm> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2016)

Arawi TA. *The Muslim Physician and the Ethics of Medicine*.

JIMA, 2010; 42:111-6. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3708676/pdf/jima-42-3-5403.pdf>

Arawi T. *The humane physician: An islamic perspective*

<https://www.aub.edu.lb/fm/shbnp/news/Documents/The-Humane-Physician-An-Islamic-Perspective-for-NEXT.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2016)

Bilge M. *Hücre Bilimi*, Ar Yayınları, İstanbul, 1978.

Çağırın Ö. *Tıbbi Nebevi*, 1. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hadislerle İslam*, cilt7, s335. <http://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/?p=kitap&h=tabip&i=7.1.335&t=0#sel=>

Sağır Y. *Tıbbi bilimlerin gelişiminde vakıfların rolü*. http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2009/m3_yusuf.htm (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016)

Sarı N. *Highly Valued Virtues of Classical Ottoman Turkish Medical Ethics: A View From Past to Future*.

<http://muslimheritage.com/article/highly-valued-virtues-classical-ottoman-turkish-medical-ethics-view-past-future>

Sarı Akdeniz N.: *Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı (Ottoman Physician and Medical Ethics)*, İstanbul, 1977.

Sarı Nil. *Hekimbaşı*, TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c17/c170092.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2016)

Sarı Nil. *Osmanlı Dönemi*. TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c41/c410061.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2016)

TTB. *Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler*. <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/belgeler2009.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2016)

Udeh A. *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Cilt 2, Tercüme: Şafak A, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, s.122-125